

ACTA REG. SCIENT. VNIVERSITATIS VNG.

ANNI MDCCCXIII—XCIV.

FASCICULUS II.

A BUDAPESTI

KIRÁLYI MAGYAR TUDOMÁNY-EGYETEM

ALAPÍTÁSA BEFEJEZÉSÉNEK ÉS EGYUTTAL UJJÁALKÍTÁSÁNAK

CXIV. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

MDCCCXCIV. ÉVI MÁJUS 12-én

TARTOTT

Ü N N E P E.

BUDAPESTEN,

NYOMATOTT A MAGYAR KIR. EGYETEMI KÖNYVNYOMDÁBAN.

1894.

Gf 153.

ACTA REG. SCIENT. VNIVERSITATIS VNG.

ANNI MDCCCXCIII—XCIV.

— FASCICVLVS II. —

A BUDAPESTI

KIRÁLYI MAGYAR TUDOMÁNY-EGYETEM

ALAPÍTÁSA BEFEJEZÉSÉNEK ÉS EGYUTTAL UJJÁALKÍTÁSÁNAK

CXIV. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

MDCCCXCIV. ÉVI MÁJUS HÓ 12-én

TARTOTT

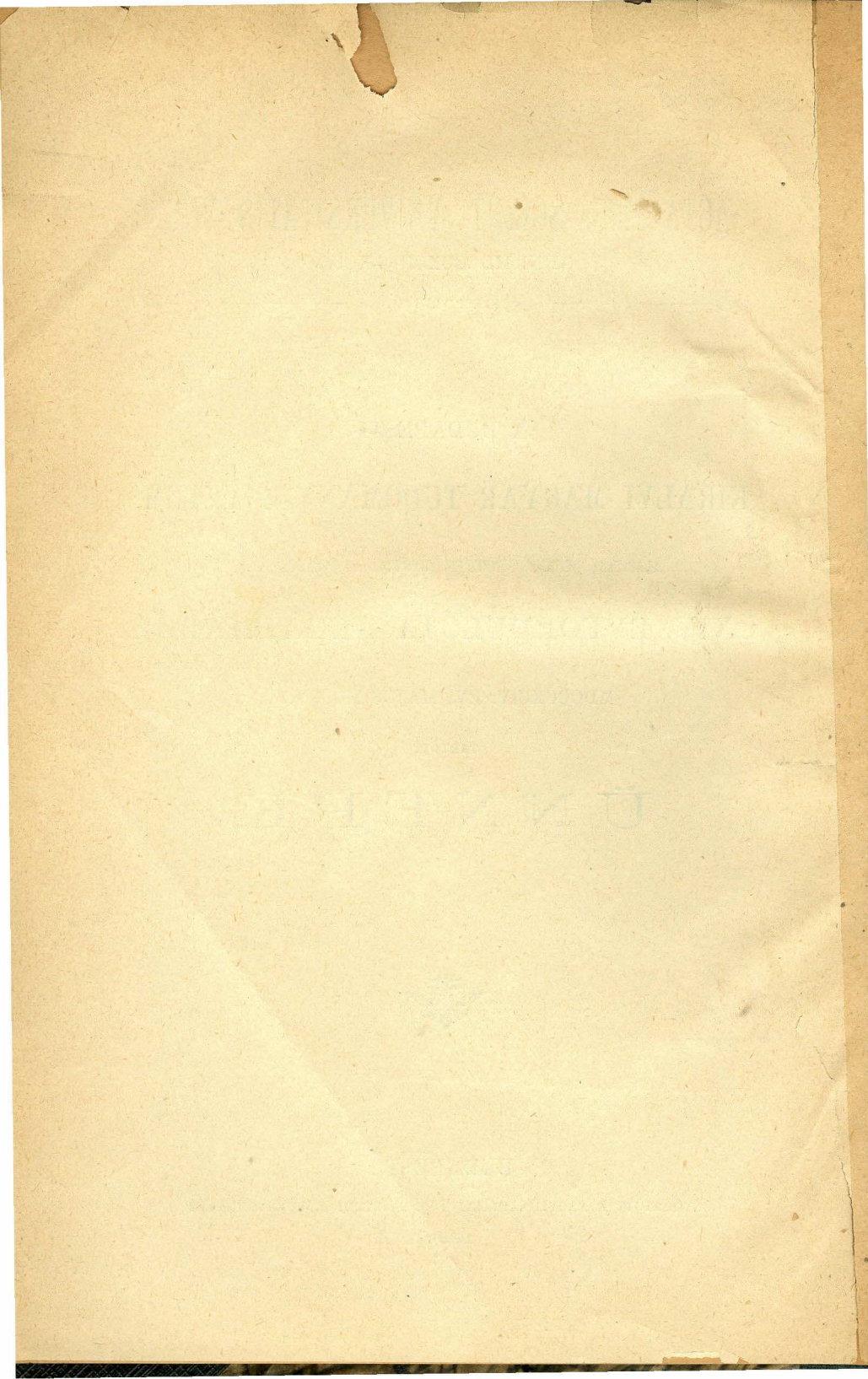
Ü N N E P E.

BUDAPEST,

NYOMATOTT A MAGYAR KIRÁLYI TUD.-EGYETEMI KÖNYVNYOMDÁBAN

1894.

ÜNNEPI BESZÉD

MELYET

A BUDAPESTI KIRÁLYI TUDOMÁNY-EGYETEM

ALAPÍTÁSA BEFEJEZÉSÉNEK ÉS EGYUTTAL UJJÁALKÍTÁSÁNAK

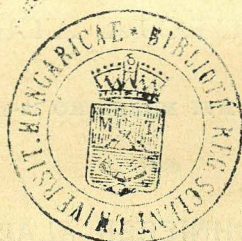
114. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

1894. ÉVI MÁJUS HÓ 12-én

MONDOTT

Dr. SCHNIERER ALADÁR

A JOG- ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYOK DOCTORA, A BÜNTETŐJOG NY. R., AZ ÉSZJOG S A JOG- ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI ENCYCLOPAEDIA JÖGOSITOTT TANÁRA, A JOGTUDOMÁNYI ÁLLAMVIZSGÁLAT BIZOTTSÁGÁNAK TAGJA S A II-İK ALAPVIZSGÁLATI BIZOTTSÁG ELNÖKE, A JOG- ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI KARNAK VOLT DECÁNJA ; A KIR. TUD.-EGYETEMNEK E. I. RECTORA.

Tisztelt gyülekezet!

Száztizennégy éve már, hogy Mária Terézia dicső emlékü királynő egyetemünk teljes újjáalakítása által alapját vetette meg a magyar nemzet magasabb köznevelődésének, szeretett hazánk szellemi felvirágzásának!

A XVIII. században Európaszerte elterjedt új eszmék termékenyítő hatásával a tudományok újjáfeléledésének korszaka nyílt meg, és ugyancsak ezen század vége felé kezdett a tudomány hajnala nálunk is derengeni, midőn a nagy királynő, — ki a szeretett magyar nemzet szellemi és anyagi felvirágzását nemes szíven hordotta — a nagy-szombati főiskolának lényeges, és az újabb kor igényeinek megfelelő reformálását és újjászervezését elhatározván, 1770-ben az orvosi karral való kiegészítését, valamint a már fennállott karoknak új tanszékekkel való kibővítését elrendelte, és felszabadítván azt egyuttal az eddigi függetenség bilincsei alól, a külföldi egyetemek színvonalára emelte. És miután a nagylelkű királynő az újjáalakított főiskolát az ország fővárosába saját királyi palotájába áthelyezte, gazdag alapítványokkal és kiváltságokkal megajándékozta, azt egyuttal királyi utódjai s az ország közvetlen védelmébe és pártfogásába ajánlá. Ezen a nemzet szellemi fejlődésére nagy horderejű és magasz-

tos királyi cselekvény az 1780 márczius 25-én kibocsátott diplomában nyert ünnepélyes kifejezést; ugyanazon évi június 25-ikén, mint a királynő megkoronáztatása 40-ik évfordulóján, az újjáalakított egyetem Budán a legnagyobb fénynyel meg is nyitattott.

Ugyanakkor az egyetemi hatóság az újjászervezés évfordulóját örök hála emlékeül évenként megünnepeleendőnek határozta, mely magasztos határozatot a hálás utódok, — kedvezőtlen politikai viszonyok okozta rövid félbeszakítással, — mindenkor tiszteletben tartottak. E részben csak annyiban történt újabb időben változás, hogy a szünidők áthelyezése miatt az emlék-ünnep május 13-ára, mint a halhatatlan királynő születésnapjára helyeztetett át.

A kegyeletes visszaemlékezés és hála ezen évenként megülni szokott ünnepén mutatja be az Almamater alapítója főnkelt szellemének azon diadaljeleket, melyeket főiskolánk növendékei kitartó szorgalmuk és lankadatlan munkásságuk által a szellemi versenyben egymás felett kivívtak.

Szokássá vált, hogy a rector ez alkalommal egy közérdekű tudományos kérdésről tartott rövid értekezéssel nyissa meg az ünnepet. Az idén nekem jutott a megtisztelő feladat, hogy a tisztelt gyülekezet becses figyelmét igénybe véve, oly **tantárgyról** értekezzem, melynek hazánkban való meghonosítása és továbbfejlesztése a nagy királynő egyetem-alapító tényéhez fűződik.

A mult században Európaszerte mindinkább meggyökerezett azon meggyőződés, hogy a jogtudomány elmélete a római jog tanainál általánosabb elvekre alapítandó, és a magánjogon kívül a közjogra s a

nemzetközi jogviszonyokra is nagyobb figyelem fordítandó — a jogi oktatás rendszerére nemcsak a külföldön, hanem hazánkban is döntő befolyással volt; és ennek tulajdonítandó, hogy kormányunk még a nagy-szombati főiskola újjászervezése előtt a **természetjog** tanítása iránt intézkedett, elrendelvén, hogy e tantárgy, mint a gyakorlati bölcsészet alkotó része, a bölcsészeti karban taníttassék; ennél tovább ment Mária Terézia, ki áthatva azon meggyőződéstől, hogy a jog bölcséleti alap nélkül, tudományosan nem is művelhető, a természetjognak külön tanszéket alapított a jogikar keblében.

A bölcséleti jog illetéknép az egyetemi tantárgyak sorába iktatva, a hazai jogtudomány megdöntetlen alapjává vált, oly annyira, hogy e tudomány művelése és tanítása egyetemünkön még azon válságos időben sem szűnt meg, sem szakadt félbe, midőn az általános közjogi reactio befolyása alatt hazánkban egy idegen, — a centralisatióra és unificatióra törekvő kormány az észjog elveit az absolut államhatalomra nézve veszélyeseknek tartván, azok terjesztését minél nyomasztóbb megszorításoknak iparkodott alávetni.

Bátran állíthatni tehát, hogy a jogi oktatást illetve egyetemi életünkre nézve jellegzetes azon szívós ragaszkodás és kiváló kegyelet, melylyel elődeink az észjog tudománya iránt mindenkor viseltettek, kifejezésre juttatván így a magyar társadalom köztudatát, mely az emberi jogokért küzdő észjogban a modern szabadelvűség forrását és támaszát látta.

Annál feltűnőbb, hogy éppen napjainkban, és oly politikai rendszer uralma alatt, mely a szabadelvűség jelszavát tűzve zászlajára, az észjog számos követel-

ményei gyakorlati érvényesítésére vállalkozik, oly áramlatra akadunk, mely az észjog fontosságát, sőt létjogát is kétségbe vonja. Ily áramlattal szemben helyén levőnek tartom, ha a mai alkalommal azon kérdéssel foglalkozom: vajjon van-e az észjognak realis létalapja? vagy más szavakkal: vannak-e az igazságnak általános és örökkévaló törvényei? A felvetett kérdések azonosak a jogtudománynak azon alapvető problémáival, melyek definitív megoldása az emberi szellem végességénél fogva beláthatlan nehézségekbe ütközik! És valóban a kísérletek e kérdéseket eldönteni az idők különböző eszmeirányai, a változó világnézet és a koronként uralkodó iskolák különfélesége szerint a legeltérőbb, gyakran a legellentétesebb eredményekre vezettek. Innét van, hogy a jog fundamentális igazságait kutatva, lépten-nyomon majdnem legyőzhetlen nehézségekre akadunk, és bárhova fordulunk, mindenütt a legvitásabb kérdések ingoványos talajára jutunk.

Már midőn a jogtudomány küszöbét átlépve azon primär kérdést vetjük fel: **mi a jog?** bárhova forduljunk is, kielégítő, a dolog lényegét felvilágosító választ sehol sem kapunk. A hányféle a jogi iskola, annyiféle a jogról adott definitio, de fájdalom, a sok között nem találunk egyetlenegy sem, mely a jognak bizonyos rokonfogalmaktól, az emberi közélet egyéb területeitől való biztos elválasztására és megkülönböztetésére pontos ismervet nyújtana.

Kövessük-e a positivisták azon váltig elterjedt tanát, mely a jog megkülönböztető ismervét az álladalmi kényszerbe helyezi, hogy e nézetet elfogadva, a nemzetközi jogot egész kiterjedésében és az állam-

jognak jó részét a jog területéből kirekesztve, a morál körébe utasítsuk? Adjunk-e igazat azoknak, kik állítják, hogy jogról csak ott lehet szó, a hol annak biztosítása és érvényesítése végett szervezett intézet vagyis állam létezik, hogy csak az államhatalom tekintélye az, mi a jognak lételt ad? eszerint az államon kívül, az emberi közélet egyéb köreiből nem volna helye semmiféle jogalkotásnak és jogfentartásnak, minélfogva a keresztény egyháznak külső rendje nem tarthatna igényt a jog elnevezésére!

De ha egyelőre elvonatkozva a jogfogalom külső lételeitől, felvilágosítást keresünk a jog **eredete**, **lényege** és **céljára** nézve, az elágazó vélemények még szövevényesebb labirintusába kerülünk, melyben majdnem minden reményről le kell mondanunk az iránt, hogy a különböző világnézletekben gyökerező ellentétek között valaha kiegyezés jöjjön létre.

Mi legyen a jog **ösforrása**? vajjon Isten változatlan **lényege**? immanens igazságossága, melynélfogva azt, a mi jogos, még Isten sem tehetné jogtalanná (**Leibnitz**); avagy Isten **akaratát** fogadjuk-e el a jog valódi létokának? és ha igen, honnét merítsük az isteni akarat biztos ismeretét, vajjon a világegyetemben uralkodó törvényszerűségből (**Pufendorf**), vagy a tételes isteni kinyilatkoztatásból, a keresztény vallás dogmáiból (**hittani iskola**)? Vagy az emberi lényeket téve a vizsgálódás tárgyává, úgy tekintsük-e a jogot, mint az ember érzéki természetében nyilvánuló ösztönök szüleményét? (**Grotius, Hobbes**), vagy pedig az ész változatlan gondolat törvényei hozzák azt létre? (**Kant**). Ezen végső létokok bármelyikét fogadjuk is el, a jog lényege ezzel még koránt sincs tisztába

hozva, sőt újabb meg újabb nehézségek tornyosulnak elénk; mert a kérdés most már annyifelé ágazik, a hányféle mód képzelhető, mely szerint a teremtkok hatályossá válhatnak és hányféle az az organum, melynek segélyével az hatását gyakorolja.

Nem mellőzhető tehát azon kérdés: mily módon keletkezik a jog, mikép megy végbe annak képződése és továbbfejlődése? Sarjadzik és nő-e a jog úgy mint valamely természeti növény, vagy szabad fontolgatással és céltudatos számítással készítik-e azt, mint akár valamely remekművet? Ki formulázza a jog szabványait; talán egyes főnkelt szellemek eszelték ki annak törvényeit és csak személyes autoritásuknak köszönhető, hogy a nagy tömeg azokat mint feltétlenül kötelezőket elismeri? vagy az egyezkedő majoritások alkotják a jogi törvényt önös érdekeiknek megfelelően és oktruálják azt hatalmuk túlsúlyánál fogva a gyöngébb, ellenállásra képtelen kisebbségre? avagy az egész közületet átható nemzeti szellem-e azon tényező, mely a jogot öntudatlanul létrehozza?

E sokféle lehetőség mellett fenn marad még a kérdés: **mi legyen a jog célja?** Szorítkozik-e feladata csupán az egyéni szabadság védelmére, biztosítására? vagy az ellentétes érdekek kiegyenlítése és a közjóllét megvalósítása képezi-e a jog tendenciáját?

Végül, **mi legyen a jogfogalom lényeges tartalma:** vajjon az egyéni szabadság vagy a társadalmi életben nélkülözhetlen rend? — vagy más szavakkal téve fel a kérdést: vajjon a korlátozó norma az, a mi a jog lényegét alkotja, úgy, hogy az alanyi jogositvány nem volna egyéb, mint ama korlátozás reflexhatása — a cselekvésnek szabadon hagyott sphaerája

— vagy megfordítva, az alany cselekvési képességét tekintsük-e a jog tulajdonképi tartalmának, melynek a törvény csak védbástyául szolgál?

Mindezen kérdések megoldását a különböző iskolák és rendszerek a legeltérőbb, gyakran a legellentétesebb módon kísérelték meg, és a vélemények sokfélesége oly nagy, hogy alig volna reményünk azok tömkelegében eligazodni, ha nem sikerülne a divergáló nézeteket egy főellentétre visszavezetni.

Ha a jog- és államtan első kezdeményeire visszapillantunk, már a görög ó-korban feltűnő nézeteltérést észlelünk a jog s az állam lényegét illetve. Míg ugyanis **Platon** az igazságot úgy fogja fel, mint az emberiség felett uralkodó örökké való eszmét, addig **Aristoteles** empirismusa a jogban nem lát egyebet, mint a közélet külső rendjét, mint az idő s a tér viszonyaitól feltételezett külső jelenségek összegt.

Ekként már két évezred előtt a görögök legjelesebb bölcsei irataiban azon ellentétnek csiráira akadunk, mely még ma is a jog s államtudomány terén küzdő **bölcsészeti** és **történelmi** irány között mutatkozik.

Azon kétségbe nem vonható tény, hogy amaz ellentét teljesen és végkép soha el nem tűnt, hanem különböző alakot öltve, koronként élesebben előtérbe lép, arra látszik mutatni, hogy az egymással küzdő felfogások mindegyike a valóság egy részét magában foglalja, úgy, hogy a fejlődés magasabb stádiumában a mélyebben ható tudományos kutatásnak legyen fentartva ama partialis igazságokat egy felsőbb egységben, és tökéletesebb rendszerben egyesíteni.

Az első kísérletre az ellentétes nézponokat összegeztetni **Montesquieu**-nél akadunk, ki a törvények

szelleméről írt művében azon benső összefüggésre utal, mely egyfelől a társadalmi élet berendezése és másfelől a természeti viszonyok, meg a történelmi állapotok között létezik. Nézete szerint az álladalmi intézmények nem annyira — vagy legalább nem kizárólag az emberi önkénynek, a céltudatos megállapodásnak művei, hanem inkább productumai a physikai viszonyoknak és a társadalmi élet fejlődésének; de mind e mellett az emberi szellemnek is enged **Montesquieu** amaz intézmények alkotására és átídomítására némi befolyást, a mennyiben a szellem hivatása: amaz adott viszonyok és állapotok figyelembevételével mellett a polgári szabadság, egyenlőség és a humanitás eszméit a társadalomban érvényre juttatni. Ez által elismerte Montesquieu, hogy a tételes törvények, mint a törvényhozói önkény alkotta szabályok, könnyen ellenkezésbe juthatnak a tényleges viszonyok természetében rejlő objectiv szükségességgel, és e szerint a közéletet szabályzó jogban két elemet különböztet meg, t. i. az élet felett uralkodó örökkévaló eszmét, az igazság elvét, és másfelől azon külső alakot, melyben amaz eszme a változó viszonyoknak megfelelően az időben és térben jelentkezik.

Bármily iskolának legyünk is hívei, azon nagy igazság elől soha nem zárkozhatunk el, hogy a jog totalitásában szemlélve, mindenesetre több mint a pusztá tapasztalati tényekből elvonás által szerzett fogalom; hogy a jog, mint az emberi lényeknek változatlan attribútuma, mint örökkévaló eszme, a társadalmi életben feltétlen uralomra van hivatva; de ép oly kétségtelen másfelől, hogy ezen eszme a szüntelenül változó viszonyok közepette folytonos fejlődésnek van

alávetve, minélfogva az a művelődési állapotoknak meg a concret viszonyoknak megfelelően külső alakot öltve, külsőleg is felismerhető ténynyé válik.

A jog eszméje s annak alakja tehát egyaránt fontos tényezők, és ép jogéletről csak ott lehet szó, a hol e két elem egymással kellő összhangzatban van. Ezt az igazságot gyakran félreismerték, de ily tévedésnek csak káros következményei lehettek.

Félreismervén egyrészt azt az általános igazságot, hogy az emberi élet felett eszmék uralkodnak és hogy a belső szellemi élet mozgató ereje a külső társadalmi életnek, sokan a **jogeszme fontosságát**, sőt **lételét** is kétségbe vonták és azt hitték, hogy a **jog** nem egyéb mint az, a mit a tételes törvények mint olyat élénk szabnak, hogy a jog a történelmi fejlődés műve, mely minden észbeli reflexio nélkül keletkezik és a belső szükség törvénye szerint módosul. Ez a rideg történelmi iskola hibája; veszélyes tévedése azon iskolának, mely a szüntelen haladásra hivatott emberiséget Prometheusként az elavult intézmények szirtjéhez akarja bilincselni.

Ellenkező végletben némelyek merően elvont eszmei szempontból kiindulva, nem vették figyelembe azt, hogy az élet szüntelenül változó viszonyok körül forog, minélfogva a jognak is e viszonyoknak megfelelően kell módosulnia; ezt figyelmen kívül hagyva, némelyekben azon gondolat támadt, hogy magának az észjognak **közvetlen** és **általános** érvényt lehessen szerezni; azaz: a puszta **deductio** útján egy oly jogrendszert véltek alkotni, mely mint a feltétlenül legjobb, leghézszerűbb minden időre és helyre egyaránt kiterjedő hatálylyal volna felruházandó.

Ez az úgynevezett rationalistikus, észjogi iskolának a hibája, mely a nemzeti különbözöségeket, az idő és tér viszonyait számba nem véve, mindent egy azonlagos elv Procrustes-ágyára akar feszíteni.

Az ellentét e két iskola között élesebb alakot csak azon időben öltött, midőn **Savigny**¹ az első kísérlette meg a jogtörténelmi iskola nézetét a jog keletkezése és fejlődésére vonatkozólag *concis* tételekben összefoglalni. Lendületet arra **Thibaut** azon javaslata² adott, melynél fogva egy közös német polgári törvénykönyv alkotását egyrészt a német nép nemzeti érzületének fejlesztése és megszilárdítása, másfelől pedig a zilált jogállapot consolidálása céljából szükségesnek mondá. E nézetet megeczáfolandó **Savigny** bebizonyítani igyekezett, hogy azon vérmes remények, melyek ily mű alkotásához fűződnek, soha sem fognak teljesezésbe menni, sőt, hogy minden kísérlet az egész jogállapotot ily rögtönzött műben fixirozni, a jog természetes fejlődésének erőszakos megszakítása miatt következményeiben ártalmasnak fog bizonyúlni.

Szerinte a jog a népélet egyik megnyilatkozása, mely annak egyéb nyilvánulásaival, a nyelvvel, az erkölccsel és a művészettel szoros összefüggésben van. Nem a megfontolás, nem az önkényszerű megállapodás útján, hanem bizonyos belső szükségből és e szükség felőli ösztönszerű meggyőződésből jön létre a jog; tehát nem különben szülemlik valamely népnél, mint annak nyelve, költészete, művészete és alkotmánya. Minden nemzet egy organikus egésznek képez, mely saját közszellemének befolyása alatt él és fejlődik,

¹ *Savigny*: Vom Berufe unserer Zeit für Gesetzgebung. 1814.

² *Thibaut*: Ueber die Nothwendigkeit eines allg. bürgerl. Rechtes. 1814.

és ennek csendes hatása folytán keletkezik a nemzeti jog is. Tulajdonképi ősforrása a nép öntudata, mely eredetileg jogszokást szül; később a jogforgalom növekedtével és kifejlődésével a jogtudósok külön osztálya támad, mely a nép öntudatából eredt jogelveket részletesebben kifejti és tudományosan tovább fejleszti. E felfogás szerint nincsenek a jognak általános változatlan elvei, hanem a mívelődés állapotainak és a concret viszonyoknak megfelelően a jog elveinek is szüntelenül változniuk kell; egy szóval, a jog a történet *productuma*, melynek képződési folyamata **immanens** törvényeknek van alávetve.

A történelmi iskola, midőn a tételes jogon kívül semmi más jogot el nem ismer, kénytelen elfogadni azt is, hogy minden joghatározat és jogintézmény, mely valamely népnél valamikor tényleg érvényben volt, csak a történelmi fejlődésnek lehetett eredménye, melyet a belső szükség feltartóztatlanul így hozott létre; mert, ha a jogképződés *immanens* törvényeiről szóló tant komolyan kell vennünk, akkor ki van zárva lehetősége annak, hogy a főhatalom bármely birtokosa ama törvényekkel ellenkező joghatározatoknak valaha érvényt tudott volna szerezni.

És ha mindannak daczára van mégis a történelmi felfogásnak néhány követője, kik ily ellentétet (*antinomiat*) a jogeszme és a jog tényleges alakulata között lehetők tartanak, akkor saját alapelveiket hűtlenül megtagadva, egy — a tételes jogintézmények felett álló jognak lételet ők is elfogadják.

Németországban a jogtörténelmi felfogás hívei két ellentétes osztályba sorozhatók, a *romanisták* és a *germanisták* osztályába. Már ily szakadás pusztá lehe-

tősége némi aggályt kelt a történelmi iskola említett tanai helyessége iránt, hisz e felfogás szempontjából csak a german jog lehet az, a minék továbbfejlesztése Németországban jogosúltsággal bír. A római jognak receptiója Németországban már magában oly tény, mely a jogtörténelmi iskola alapelve szerint alig igazolható; de még kevésbbé egyeztethető össze ama felfogással a romanisták azon igyekezete, melynélfogva az idegen eredetű jogrendszernek érvényét Németországban a jövőben is fenn akarják tartani; mert, ha igaz, hogy jogosúltsággal csak azon intézmények bírnak, melyek valamely népnél annak történeti múltjából fejlődtek, lehetetlen belátni: miért szorítkozik **Savigny** s iskolája csupán a római nép múltjának kutatására, és miért akarja ő a német népet saját nemzeties jogfejlődésétől megfosztani? A római jogot ilyenénkép még mai napság is érvényben levő, legjobb jognak tartva, a romanisták ugyanazon hibába estek, melyet az észjog követői ellen hoztak fel gáncsúl, t. i.: hogy egy örökké és mindenütt érvényes jogot akarnak teremteni!

A jogtörténelmi iskola a jog egyetemes forrásául a **nép öntudatát** fogadja el, de nem magyarázza meg: mit kelljen ezen kifejezés alatt érteni; nem nyomozza azokat az okokat, melyekből ama tudat vagy meggyőződés ered, és nem veszi figyelembe **azt**, mit a történet számos példái bizonyítanak, hogy a nép meggyőződése olykor hibás is lehet.

Végül, midőn a jogtörténelmi iskola azt hiszi, hogy a jog teljes ismeretét a múlt tényeiből, a pusztá tapasztalásból lehessen meríteni, figyelmen kívül hagyja, hogy a tapasztalás minden kiválasztás nélkül egyaránt

tárja fel a jót és a rosszat, a helyest és a helytelent, minélfogva a külső jelenségek megbírálására mindig bizonyos felsőbb elvek alkalmazása válik szükségessé. A jognak ismeretét a puszta tapasztalásból nem méríthetjük, mert a tapasztalati tényekből csak azt ismerhetjük meg teljes bizonyossággal, a mi már végkép befejezett tény gyanánt jelenik meg; a jog ellenben mindenütt csak képződésben van, és nem mondhatni, hogy valamely nemzet jogintézményei már a tökély legmagasabb fokát elérték.

A jogtörténelmi felfogással egyenes ellentétben áll az észjog azon iskolája, mely **Kant** criticismusára támaszkodva, a jog egyedüli kútforrásául az emberi észtehetséget, a gondolkodás változatlan törvényeit ismeri el.

Kant elődjeitől abban tért el, hogy a jogot közvetlenül az alanyi ész feltétlen parancsaiból származtatván, a jogos és a jogtalan közötti különbséget elvonatkozva a tapasztalástól merően **aprioristice** határozza meg.

A régibb, úgynevezett természetjogi rendszerek irányában ezen elmélet kétségbe nem vonható fölény nyel bir, a mennyiben a jog elvét nem az őállapot tarthatlan fictiójából, sem az ember érzéki természetében nyilvánuló egyes ösztönökből, hanem egyenesen az ember szellemi természetéből és annak attributumából: a szabadságból, vezeti le.

A rationalistikus észjog szükségszerű ellenhatás gyanánt támadt azon eudaimonistikus felfogás ellen, mely a társadalmi tökélyesbítés örve alatt a legtűrhetlenebb absolutismusnak szegődött szolgálatába. A túlszigázott várakozások, melyek a közjólétet hirdető

Leibnitz-Wolf-féle jog- és államtan megvalósításához fűződtek, fájdalom, nem mentek teljesezésbe, az ígért közboldogság helyett egy mindenbe avatkozó, gyámkodó kormányrendszer honosult meg, mely az egyéni szabadságot végkép lenyűgözte. Nem csoda tehát, hogy a reményében megcsalatkozott közvélemény e tantól elfordulva, az élet minden üdvösségét a szabadság minél teljesebb biztosításába helyezé. A szabadság után sovárgó közszellem, mely a XVIII. század utolsó évtizedeiben az államszerkezetnek itt-ott rohamos átalakítását eredményezte, **Kant** jog- s államtanában találta exact formulázását és bölcséleti igazolását. Egész rendszerét a törekvés lengi át, az alanyi szabadságnak a lehető legteljesebb érvényt és feltétlen elismerést szerezni; miáltal a jog a morállal is bensőbb kapcsolatban marad; a mennyiben az erény követelményeinek teljesítése, erkölcsi végrendeltetésünk betöltése a külszabadság biztosításától van feltételezve.

Mindezek **Kant** rendszerének tagadhatlan fényoldalai; de sajnos, hogy a magasztos alapgondolatokból kisugárzó fény feltűnő hiányok és ki nem egyenlíthető ellenmondások által nagyrészt elhomályosíttatik, és az eredmények, melyekhez a nagy bölcsész az elvont ratiocinatio útján eljut, a gyakorlati életben nagyobbára meddőknék bizonyultak.

Kant jogbölcséletének főhiánya az, hogy elvonatkozva az objectiv erkölcsi világrendtől, a **feltétlent** csak a gondolkodás változatlan törvényeiben, az ész kategorikus parancsában találja fel, mely parancs, hogy teljesezésbe menjen — mint a lélek alaptulajdonságát — got postulálja. Ámde a szabadság kettősfordúl elő **Kant** rendszerében; egyrészt

ugyanis mint az ember azon tulajdonsága, melynélfogva az ész törvényei szerint határozza el magát a cselekvésre; mert az ember valóban csak akkor szabad, ha érzéki hajlamai s ösztönei felett diadalmaskodván, az ész parancsai szerint cselekszik. A szabadság így felfogva, nem egyéb, mint az ember észszerű lényének logikailag szükséges folyamánya, tehát a lélek oly állapota, mely logikai szükséggel létezik és mely ép azért semmi változásnak nem lehet alávetve; melyet az alany maga el nem enyészthet, melyről még legcsekélyebb részben sem mondhat le.

De előfordúl a szabadság e rendszerben más jelentményben is, t. i. mint realis képesség: cselekedni vagy nem cselekedni, így vagy másképen cselekedni, egyszóval: mint „**facultas agendi**“. Így véve a szabadságot, igen természetes, hogy az önmagát korlátozhatja, sőt önmagát végkép el is enyésztheti; ebben az értelemben szabad az, a mit az ember saját önelhatározása, saját választása szerint tesz; ehhez képest szabad volna a szabadságról le is mondani! **Kant** jogelmélete a szabadság e két ellentétes fogalma között ingadozik, a mennyiben az egyes tantételek a szabadság majd egyik, majd másik fogalmából vannak levezetve, a miből azután a megoldhatlan ellentmondások egész tömkelege származik.

A velünkszületett, vagy ősjogok tekintetében a gondolkodás törvénye — az ész — azt következteti az emberi lényegből, hogy e jogoknak feltétlenül kell létezniök; az ész nem engedi meg azt, hogy e jogokkal valaki ne bírjon, vagy hogy azokról lemondhasson. Ámde ez ellentétben áll a szabadság másik jelentményével, a szabadsággal, mint **facultas agendi** felfogva,

mely semmire sem akar kényszerítve lenni, tehát arra sem, hogy amaz ősjogokat akarata ellenére megtartsa. Látni ezekből, hogy a szabadság két külön fogalma már e téren is diametralis ellentétben van egymással; mert míg a szabadság mint az ész feltétlen postulatuma az ősjogok teljes elidegeníthetlenségét követeli, addig a szabadság mint realis képesség felfogva, ama jogok elidegeníthetésére vezet. Ezen alternatív következtetések egyikét sem fogadhatjuk el feltétlenül; az ősjogok elidegeníthetését *nem*, mert ez a rabszolgaságot is szentesítené; de e jogok teljes elidegeníthetlenségét sem lehet elfogadni, mert az a jogügyletek érvényes megkötését is lehetetlenné tenné. Ős- vagy velünkszületett jogaink ugyanis oly benső és válhatlan kapcsolatban vannak szerzett jogainkkal, hogy az utóbbiak megváltoztatása vagy megszorítása nem képzelhető amazok megváltoztatása és módosítása nélkül.

Az államot **Kant** feltétlen észparancsra alapítja, de e mellett azt tanítja, hogy az állam szerződészerű egyesülés folytán keletkezik, hogy tehát az emberek realis szabadságának szüleménye, azaz: oly intézmény, melynek létrehozása az emberek szabad választásától függ; a ki ezt elfogadja, annak következetesen meg kell engednie azt is, hogy az államszerződést kötő egyének bármely főhatalomnak, még a feltétlen kényuralomnak is alá vethették volna magukat.

A rationalistikus észjognak egy további főhiánya az, hogy a szabadságot úgy tekinti, mint czélt önmagában; mintha az embernek nem volna más feladata az életben, mint a szabadság lehető legtágabb körét magának biztosítani, a többi azután magától jönne. Helyesen felfogva, a szabadság oly tehetség,

mely az ember egyéni és társadalmi javának előmozdítására felhasználandó, minélfogva azon czélok szerint szabályozandó, melyek az ember által szabadon megvalósítandók. Csak az észszerű czél az, a mi a **jog tartalmát** képezi; csak a czél szerint lehet meghatározni, mire legyen az ember feljogosítva, hogy e czélt elérhesse.

Mi a jog főelvét illeti, az **Kantnál**, ki minden czéltól elvonatkozik, merően **alaki, negatív és korlátozó**, mert a jog által csupán az egyén külszabadságának körét akarja meghatározni, és pedig a többiek hasonszabadságának körei által. Ámde, valamint a physikai világban a **tér** csak anyagi tárgyak által lehet körülhatárolva, épen úgy a szellemi világban a szabadság is csak azon czélok által nyeri meghatározását, melyek a szabadság felhasználásával elérendők. **Kant** ellenben az én szabadságom körét más, velem együtt élők szabadságának körei által akarja meghatározni, úgy, hogy viszont azok szabadságának körei ismét az én szabadságom körében találnák korlátozásukat. Mennyire világos, hogy ily meghatározás vég nélküli körben mozog!

De azonfölül a jognak imént említett főelve mindenképen elégtelen egy teljes jogrendszer alkotására, a társadalmi életviszonyoknak megfelelő részletesebb jogtételek kifejtésére; mert a **tagadó, korlátozó** meghatározásból csak tilalmakat, de nem parancsokat is lehet levezetni; már pedig a jog, mint azon viszonyok szabályzata, melyek az emberek észszerű együtt és egymásérti lételéből erednek, szükségkép számos oly parancsokat is tartalmaz, melyek teljesítése nélkül az emberi életezélok a társadalmi összletben el nem érhetők.

Számosak és nagyfontosságúak azon jogintézmények, melyek nem a jogosított személy szabadságának biztosítása végett állanak fenn, hanem nyilván magassabb céloknak szolgálnak. A rationalistikus észjog ellenben — mert a jogban nem lát egyebet, mint az egyéni szabadság palládiumát — a velünk született jogok mellett csak oly jogviszonyokat ismer el észszerűen létezőknek, melyeket az egyesek szabad akaratmegegyezése hoz létre; minélfogva az egész magánjogot úgyszólván a szerződés tanában olvasztja fel; nem véve észre, hogy a szerződési elmélet ily túlfeszítése a lehető legveszélyesebb eredmény, melyre ez irányban eljuthatni; mert a szabadságot fogadván el a jog egyedüli alapelveül, önmagát fosztja meg e tan a lehetőségtől a szerződések köterejét igazolni és bebizonyítani!¹

A rationalistikus észjog államelméletében jobbadán csak reproducalva és logikai bizonyítással megerősítve találjuk azokat a tanokat, melyek már a régibb természetjog által forgalomba hozva, a francia publicisták politikai hitvallását képezték.

Az államhatalom jogalapjára és hatáskörére nézve a múlt század óta oly elméletek terjedtek el, melyek az állam valódi lényegével s annak történelmileg fejlődött intézményeivel éles ellentétben állanak; és habár a részletek tekintetében nem csekély eltérés mutatkozik is az e korszakbeli írók között, mindannyiukra nézve közös azon téveszme, melynélfogva az ész elvont elvei szerint egy új társadalmi rendet véltek szervezhetni,

¹ Ezen iskola néhány követője maguk is vallották be, hogy a szerződésnek nem lehet hatálya, ha az egyik szerződő fél akarata időközben megváltozott. (Igy Schmalz.)

egy oly állameszményt gondoltak ki, melyet mint a lehető legjobbat és legtökéletesebbet alkalmasnak tartottak arra, hogy a régi államszerkezet helyébe lépjen.

A nagy francia forradalom sarkköveiben megrendítvén az évszázadok óta fennállott államintézményeket, az ész elvont elvei szerint egy új társadalmi rendnek létesítését vette célba; — ámde a kísérlet ily eszményt gyakorlatilag megvalósítani, mily eredményre vezet, azt csakhamar megmutatta a véres forradalom végkimenetele, mely a népsouverainitás örve alatt a legtűrhetlenebb zsarnokságot, a nagy tömeg féktelen kényuralmát inaugurálta!

E szomorú tapasztalatot okulva, a közvélemény csakhamar elpártolt az észleges irány gyakorlatilag veszélyes tanától, és ezzel egyidejűleg gyökeres fordulat állott be a jog és állam feletti bölcselkedésben, előidézve mindazok által, kik a társadalmi rendnek az alanyi észnél, magasabb forrását keresték. Csaknem egyidőben lépett a *jogtörténeti* és a *hittani* iskola a küzdőterre, ellenhatásúl az észleges irány túlzott praetentioi ellen. Amaz az állam és a jog feletti elmélkedésében a pusztá abstractio terét elhagyva, az élet valódi jelenségeiben kereste a jog s az államképződés ható mozzanatait.

Az utóbbi, t. i. a hittani felfogás pedig ragaszkodva azon alapgondolathoz, hogy az igaz bölcsészetnek az isteni lény megismeréséből kell kiindulnia: az igazságot, a jogot s az államot Isten kinyilatkoztatott akaratára alapítja.

Ugyanezen időben **Hegel** speculativ iskolája is gyakorolt az állam organikus lényének elismerése által üdvös befolyást a jogbölcsészet tovább fejlesztésére.

Mindezen újabb iskolák vitába elegyedvén a mérően subjectiv rationalismussal, fényes diadalt vívtak ki az utóbbi felett. A támadás első sorban a váltig elterjedt államtan sarktétele s alapfeltevése ellen volt intézendő; ki kellett mutatni az államszerződésről szóló elmélet tarthatlanságát.

Miután **Haller** megdönthetlenül bebizonyította vala, hogy az állam szerződésszerű keletkezése minden történelmi alapot nélkülöz, a speculativ jogbölcseletnek volt fentartva kideríteni azt, hogy a jogállapotot megelőző szerződéskötés meddő képzelemnél nem egyéb!

Hegel bölcselete a jogot s az államot a világszellem szüntelen evolutiojának tulajdonítván, végeredményében határozottan a történelmi felfogás felé hajol; igen természetes tehát, hogy elterjedésével lassanként jelentőségét kellett vesztenie azon éles ellentétnek is, mely eddig a philosophiai és a históriai iskola követőit egymástól oly mereven elkülönítette.

Voltak ugyan azontúl is, sőt vannak még most is jogtudósok, kik a magasabb eszmék iránti fogékonyság híján a bölcselet fontosságát és becsét kétségbe vonják; mindemellett azonban félre nem ismerhető azon üdvös hatás, melyet a modern philosophia a közélet minden terén, nevezetesen pedig az államjog s a büntetőjog körében gyakorolt. Szélesebb látkörből tekintve a jelen század első évtizedei óta előtérbe lépett reformtörekvéseket és azok eredményeit, lehetetlen el nem ismerni, hogy azok nagyrészt a rationalistikus észjognak és azon liberalismusnak köszönhetők, mely az észleges doctrina által felidézve és a mult idők számos elavult hagyományait megdöntve, az államélet üdvös regeneratioját eszközölte.

Az egyoldalú történelmi felfogás nem volt többé képes kielégíteni az újabb korszellem kívánalmait; azért a bölcselkedésnek el kellett ismét foglalnia a jogtudományban azon helyet, mely őt a tudományban egyáltalán megilleti. A legújabb jogtudományban ehhez képest ellentétes iskolákról szigorúan véve, szó sem lehet; csak a subjectiv felfogásban és a kutatás módjában mutatkoznak természetszerűen bizonyos különbségek; a mennyiben egyesek nagyobb hajlammal és képességgel bírnak: a létezőnek végső okait és céljait kutatni, a jelenségek sokféleségében egységet keresni s a változó tüneményeket örök törvényekre visszavezetni; mások ellenben inkább a külső jelenségekhez ragaszkodva, az élet változatos folyamatait — *a változót*, a keletkezőben lévőket teszik vizsgálódásuk tárgyává!

Mind e két irány kétségtelen jogosultsággal bír, de mindegyike némi veszélyt is rejt magában. A bölcséleti felfogás eszményítő törekvését túlozva, könnyen oda juthat, hogy általános elvekből vont következtetés útján üres, a dolgok valódi lényegének meg nem felelő jogi formulákat teremtvén, oly tételeket hirdessen, melyek a társadalmi viszonyokkal ellentétben állanak; (így például, midőn a házasságot erkölcsi lényegéből kivetköztetve, oly szerződési viszonynak nyilvánítják, a mely tartalmának meghatározása egészen az érdekelt felek önkényétől függ; vagy a tulajdonban a szabad rendelkezés elvét túlozva, annak minden társadalmi korlátozását perhorreskálják).

A történelmi irány ellenben azon veszélylyel jár, hogy túlbuzgó követői gyakran a régmúlt időből átszármazott oly intézményeknek, melyek az önkény

vagy tévedés által létrehozva, már keletkezésük idejében sem feleltek meg a viszonyok természetének és a népelet szükségének, — folytonos érvényt akarnak biztosítani s így saját alapelvüket megtagadva, a jog természetes fejlődésének gátot vetnek.

De, e két irány között ma már csak viszonylagos különbség létezik, és minden arra látszik mutatni, hogy közel jövőben ez is végkép el fog tűnni; mert a mint egyfelől a bölcselkedő ész nem hagyhatja figyelmen kívül azon tényeket, melyekben az örökkévaló eszmék külsőleg érvényesülnek s alakot öltenek, úgy másfelől a történész sem foghatja fel a történelmi tények igazi jelentőségét, ha figyelemre nem méltatja azon eszméket, melyek a történelmi fejlődés rúgóját képezik.

Ezekhez képest nincs helye többé oly bölcséleti iskolának, mely a történelmi kutatások fontosságát tagadja; és viszont nincs létjoga oly történelmi befogásnak, mely a bölcselkedést hasztalannak és meddőnek nyilvánítja; hanem ma már mindinkább megszilárdul a közmeggyőződés, hogy az igazság e két eltérő irány összeegyeztetésében keresendő, hogy a jog lényege egyfelől az ember természetéből és erkölcsi végrendeltetéséből minél helyesebben kifejtendő, másfelől azonban a társadalmi állapotok és viszonyok történelmi oknyomozását sem szabad mellőzni; mert csak ennek nyomán ítéltethjük meg: minő jogintézmények vannak összhangban, és minők ellentétben amaz állapotokkal és viszonyokkal?

A jog eszméje, mint már más helyen említém, a nemzetek életében folytonos fejlődésnek van alávetve, midőn a nép művelődési állapotainak és összserű

körülményeinek megfelelő alakot öltve, tételes joggá válik.

Eszerint a jogrend két egyaránt fontos elemből alakul; magában foglalja egyrészt az erkölcsileg szükségesnek maradandó elemét, de másrészt találunk benne oly változatos és részletes jogformákat is, melyek a változó viszonyokkal párhuzamosan módosulnak; mert az eszmék, melyek az ember egyéni és társadalmi életét igazgatják, csak úgy lesznek hatályosakká, ha meghatározott alakot öltve, külsőleg tapasztalható ténynyé válnak. Az érvényesülés ezen említett alakjai pedig korántsem művei a pusztá véletlennek vagy az önkénytes megállapodásnak, hanem meg vannak határozva azon életviszonyok által, melyekben az eszme érvényre jut.

Társas életviszonyaink ugyanis, melyekre a jog törvényei vonatkoznak, némileg önkényünknek vannak alávetve s azért önkényünktől függ: mikép akarjuk azokat elrendezni és elintézni. Ámde, mivel minden egyes életviszony az egyetemes világrend egy alkatrészét képezi, és mint ilyen bizonyos észszerű czéllal és rendeltetéssel (τέλος) bír, azért okvetlenül szükséges, hogy az emberi ész e viszonyok törvényes szabályozásánál azok belső természetét és czélját fűrkészsze és annak megfelelően tegye meg a törvényes intézkedést.

Az ember mint szabad causalitással felruházott lény, képes nemcsak a külvilágra önkényleg kihatni, abban reá vagy másokra nézve előnyös vagy káros változásokat előidézni, hanem képesítve van egyszersmind azon viszonylatokat, melyek őt embertársaihoz fűzik: vagy helyesen, azaz a viszonyok természetének,

czéljának megfelelően, vagy pedig **helytelenül**, azaz ama czéltól eltérőleg alkotni és idomítani; első esetben eljárása reá nézve **előnyös**, második esetben pedig **kártékony** leend. Ugyanazért a **jogi törvény** is, mely — mint a társadalmi akarat az egyéni akarat felett áll s az egyén társadalmi cselekvőségét az összeség szempontjából szabályozza, — helyesen csak úgy fog intézkedni: **ha az élet minden egyes viszonyát annak rendeltetésével megegyezőleg intézi el.** Ily intézkedés **hasznos** lesz nemcsak a viszonyban álló egyénekre, hanem mindnyájokra, az egész társadalomra nézve is; mert abban, hogy a viszony helyesen bonyolítottassék le, mindnyájan egyaránt vannak érdekelve.

A jog így felfogva, megegyezik a valóban hasznossal; mert a mit az igazság, a jog parancsai szerint cselekszünk, az — ha a végeredményt tekintjük, — úgy reánk, mint embertársainkra nézve egyszersmind a leghasznosabbnak is fog bizonyulni; csak hogy a hasznosság alatt nem szabad a modern utilitarismus felfogása szerint **azt** érteni, a mi egyeseknek vagy a többség önös érdekeinek s előnyének szolgál, hanem e fogalmat más, és pedig universalis vonatkozásban felfogva: **hasznosnak** oly eljárást mondunk, melynél-fogva a cselekvő alany az adott viszonyokhoz alkalmazkodva, lehetőleg érvényesíteni iparkodik **azt**, mi a viszony észszerű czélját, destinációját képezi.

A mondottakhoz képest a jog **objectiv** alapja a társadalmi életviszonyok czéljában és rendeltetésében rejlik; az emberi **ész** ellenben csak a **subjectiv** megismerés alapja, vagyis azon tehetség, melynek segítségével az örök jogelvek tiszta ismeretére jutunk.

Az ész nem maga teremti a jogot, — mint a szem nem teremti a világosságot, — az ész nem képes a jogszabályokat **a priori**, elvonatkozva a tapasztalástól megállapítani; hanem feladata csak **az**, hogy felkutatván a jog realis alapját: a társadalmi életviszonyokat, azokból vezesse le a jog szabályait és foglalja össze azokat egy organikus rendszerben.

